

МЕЩЕРЯКОВА Д. І.

УДК 930.85 ((54).022:395.5)

РОЛЬ ВЧЕНИХ-ХРИСТІЯН ВІРМЕНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В АРАБСЬКОМУ ХАЛІФАТІ

У статті автор аналізує місце і роль вчених вірменського походження в Арабському Халіфаті в період мусульманського завоювання Вірменії з використанням відомостей арабо-мусульманських історико-біографічних словників. Автор показує, що вірменські лікарі поряд з лікарями греками і сирійцями зіграли видну роль у справі ознайомлення народів арабського халіфату з давньогрецькою медичною літературою.

Ключові слова: Вірменія, Арабський Халіфат, іслам, християнство, вчені.

В статье автор анализирует место и роль ученых армянского происхождения в Арабском Халифате в период мусульманского завоевания Армении с использованием сведений арабо-мусульманских историко-биографических словарей. Автор показывает, что армянские врачи наряду с врачами греками и сирийцами сыграли видную роль в деле ознакомления народов арабского халифата с древнегреческой медицинской литературой.

Ключевые слова: Армения, Арабский Халифат, ислам, христианство, ученые.

The author analyzes the place and role of the scientist of Armenian origin in the Arab Caliphate during the Muslim conquest of Armenia using information Arab Muslim historical and biographical dictionaries. The author shows that the Armenian physicians along with physicians Greeks and Syrians played an important role in informing the peoples of the Arab Caliphate, the ancient Greek medical literature.

Key words: Armenia, Arab Caliphate, islam, christianity, scientists.

Біографічні відомості залишаються найбільш масовим джерелом, системне дослідження якого, на наш погляд, дозволяє розкрити сторони духовного і культурного життя країн Халіфату, що не знайшли свого висвітлення в історичній літературі, а також піддати історичному розгляду багато проблем, по яких дослідники обмежилися теоретичним тлумаченням. Вивчення культурні взаємодії Вірменії з іншими країнами Арабського Халіфату тому, що Вірменія була одним з найдавніших центрів світової цивілізації. Арабське завоювання призвело до істотних змін у духовному та культурному житті регіону. Східний Кавказ, як і решта неарабські території Халіфату, піддався ісламізації. Джерелами необхідних відомостей є твори «Кітаб аль-Фіхріст» (987

р.) Ібн ан-Надіма [2], «Історія мудреців» («Та'ріх аль-хукама») Ібн аль-Кіфті (пом. у 646/1248 р.) [12], «Джерела звісток про розряди лікарів» («Уйун аль-ахбар фі табакат аль-атібба») Ібн Абі 'Усайбій'а (пом. у 668/1270 р.) [6], «Велика книга про дати смертей» («Кітаб аль-вафі бі-ль-вафайат») Халіла ас-Сафаді (пом. 764/1363 р.) [3]. Різні сторони взаємодії християнської та мусульманської культур в VIII-IX ст. розглядають Дворкін А. Л. [5], Поснов Е. М. [9] та ін. Серед західних авторів взаємини мусульманської та християнської культур, положення немусульманських релігій досліджували Робсон [13], Триттон [14] та ін. Значення роботи вірменських вчених-медиків у період Середньовіччя вивчали Аванесян Г. А. [1], Сорокіна Т. С. [10], Пігулевська Н. В. [8].

Цінну інформацію про взаємини Вірменії та Арабського Халіфату містить робота вірменського вченого Тер-Гевондян А.Н. [11].

У ранньому середньовіччі у Вірменії були розвинені різні хірургічні операції. Вірменськими хірургами при операціях у V ст. застосовувалися як безболісні засоби наркотичних засобів лактуарій, беладона, індійська конопля, мандрагора. У релігійних цілях у осіб, які чинили злочини проти суспільної моралі, виробляли кастрацію. До нас дійшли медичні інструменти: бритви, пінцети, епілятори, кюретки [1]. Араби остаточно підкорили Вірменію, Картлі і Албанію тільки на рубежі VII і VIII століття і об'єднали їх в рамках єдиної адміністративної одиниці під назвою Армінія. У складі Арабського халіфату ці країни будуть перебувати до другої половини IX століття, коли на руїнах Армінії відродилися незалежні вірменські, грузинські та албанські держави епохи Багратидів. Це стало можливим не тільки через поступову децентралізацію Арабського Халіфату в IX столітті. В умовах арабської влади вірмени змогли зберегти внутрішнє самоврядування, а в IX столітті разом з картлійцями та албанцями домоглися створення автономних спадкових князівств. Після повалення влади Халіфату (IX ст.) вірменський народ відновив свою державність. І це все при тому, що на відміну від взаємодії в науковій сфері, в політичній сфері відносини між Вірменією та країнами Арабського Халіфату склалися не просто. Вірменський народ був перший, який, як народ в цілому, прийняв християнство. Вірменія вже в II столітті стала християнською країною [9, с. 126]. У 698-705 рр. Вірменія була підкорена арабами. Вірменів віднесли до зіммі – народів під заступництвом Халіфату, до зіммі відносили європейців і християн [4, с. 28]. Коли ми говоримо про ранню історію Вірменії та Грузії, ми знову бачимо трагічну історію невеликих народів, затиснутих між великими імперіями. Подальша історія обох

кавказьких націй сповнена трагічних епізодів, і не тільки через агресивних устремлень сусідь імперій – Римської, Перської, Арабської, Монгольської та Оттоманської, - але також через взаємну недовіру і суперництва [5, с. 205]. Вірменія і Грузія, між якими ще в VII ст. стався церковний розрив, вже з релігійних спонукань підтримували культурні зв'язки з грецьким світом, але піддавалися також впливу мусульманської культури. У середні століття центри національної вірменської культури існували і за межами Вірменії. Серед них медична школа в Джунд-Шапури (південь Ірану, територія Халіфату), де в VIII-IX ст. працювала знаменита династія вірменських лікарів Бохтішо [10, с. 311-315]. Згідно з повідомленням історика аль-Макрізі (1364-1442), перша відома лікарня в мусульманському світі була споруджена в часи Омейядів при халіфі аль-Валіді (705-715 рр.). Лікарня в сучасному розумінні цього слова з'явилася в Багдаді близько 800 р. З ініціативи халіфа Харун ар-Рашида її організував вірменський лікар-християнин з Джунді-Шапура Джібріл ібн Бохтішо, третій у знаменитій династії Бохтішо. Його дід Джурджис ібн Джібріл – засновник династії і глава лікарів медичної школи в Джунді-Шапури – в 765 р. вилікував тяжкохворого халіфа аль-Мансура, якого ніхто не міг вилікувати. І, незважаючи на те, що Джурджис ібн Бохтішо був християнином і не прийняв ісламу, халіф призначив його главою лікарів столиці Халіфату – Багдаду [6, с. 377]. Він і всі його нащадки протягом шести поколінь успішно служили придворними лікарями халіфів, були відомі в мусульманському світі і високо шанувалися правителями до початку XI ст. Нащадок Джурджиса Абусаел в X столітті був одним з учителів Ібн Сіні. Серед членів сім'ї Бохтішо було багато авторів, які написали перекладні й оригінальні медичні твори, які відіграли велику роль у розвитку медицини в арабських країнах. Детальні біографії членів цієї родини доводять, що нащадки Джурджиса ібн Бохтішо,

зберігаючи вірність християнським віросповіданням, змогли побудувати кар'єру в Арабському Халіфаті. Бохтішо ібн Джурджис – лікар, Бохтішо ібн Йухіна служив халіфу аль-Муктадіру, отримав багато нагород, земельних наділів і грошей [6]. Абу Сахладі ібн Бохтішо [6, с. 141], Джабрил ібн Бохтішо [6, с. 377], Бохтішо ібн Джурджис працював у лікарні Джунді-Шапуру [12, с. 421; 3, с. 1359], джабра ібн Бохтішо ібн Джурджис – славився своїм красномовством і знанням оаторского іскуства [3, с. 115], Абу Махладі ібн Бохтішо (помер в 411 р.) славився як відомий лікар в Багдаді [12]. Об'ємна біографія Абу Халіба ібн Сафіра, лікаря знатного походження з Вірменії, містить інформацію його життя, методи лікування, які він використовував і про придворні інтриги, в яких він брав участь [6]. Сила медичних традицій у Вірменії була настільки великою, що ряд сирійських та арабських лікарів, що оселилися у Вірменії, писали свої медичні твори вірменською мовою, причому це відбувалося в такий час, коли арабська мова була офіційною науковою мовою медицини. Тут були створені умови для роботи дослідників. Як передає сирійський історик Абу-ль-Фарадж, в X ст. арабський філософ Коста Баальбекський та інші були запрошені до Південної Вірменії (Васпуракану), де їм була надана можливість розгорнути наукову діяльність [12, с. 255]. Коста ібн Лука відомий як учений-енциклопедист, який займався медициною, філософією, математикою, механікою, музикою, астрономією, перекладам, а також – у бутність свою у Вірменії – релігійної полемікою на захист християнства. Ібн ан-Надім і Ібн аль-Кіфті наводять довгий перелік його праць, обумовлюючи, що список далеко не повний. Більшість цих трактатів – медичного змісту, хоча найбільшу, «міжнародну» популярність Кості ібн Луці принесли філософські твори – в 1150 р., його книга «Рісаля фі-ль-фарк бейна ар-рух ван-нафс» була переведена на латинь і набула поширення в середньовічній Європі [12]. Як перекладач, Коста ібн Лука займався

вивченням філософської термінології. Він складав коментарі до перекладних ним праць, а в своїх оригінальних творах вміло використовував метод наукового аналізу, запозичений їм з творів грецьких авторів. Також, у Ібн аль-Кіфті, знаходимо біографію Хануна ан-Насрані аз-Захаї ат-Табі, який був відомим лікарем в Халіфаті і переїхав працювати до двору шаха Вірменії [12, с. 79].

Характерною рисою епохи Середньовіччя в Вірменії, як зазначає Тер-Гевондян, є розвиток агіографії (мартирології). Пригнічення народу, жорстоке ставлення правителя до повстанців, пропозиція віровідступництва, відмова від цього і муки потрапили в руки завойовників давали багатий матеріал для твору мучеництва, яких було так багато. Улюбленою темою в агіографії був образ мусульманина, який прийняв християнства, що має тенденцію показати перевагу християнської віри над мусульманської [11, с. 229-230]. У їх зближенні свою роль зіграла Сирія. Сирійці тримали в своїх руках велику і дрібну торгівлю не тільки месопотамських міст, а й сиро-палестинського узбережжя, складаючи тут основне ремісниче і хліборобське населення. Вони підтримували найтісніший зв'язок з Вірменією, одна з областей якої - Арзані, або Арзано, - була населена як вірменами, так і сирійцями. Торгові зносини створили сприятливий ґрунт для сирійського впливу на всьому Закавказзі [8, с. 98].

Панування халіфату залишило глибокі сліди в політичному, економічному та культурному житті Вірменії та навколишніх країн. Вірменські лікарі та вчені поряд з греками і сирійцями зіграли значну роль у справі ознайомлення народів Арабського Халіфату з давньогрецькою літературою та культурою. Однак роль християн була значною не лише завдяки їх дійсному внеску в науку і мистецтво. Їх праці, їх ідеї реально стимулювали і збагачували ісламську цивілізацію.

Бібліографічні посилання

1. Аванесян Г. А. Армянская медицина Средневековья. / Г. А. Аванесян. // Всероссийская научно-практическая интернет-конференция студентов и молодых учёных с международным участием « Y S R P - 2 0 1 3 » Bulletin of Medical Internet Conferences. 2013. Volume 3. Issue 11
2. Ан-Надим. Книга аль-Фихрист. / Ан-Надим. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа до книги: <http://www.alwaraq.net>.
3. Ас-Сафади. Книга ал-вафи би-ль-вафайат. / Ас-Сафади. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа до книги: <http://www.alwaraq.net>.
4. Гиргас В. Права христиан на Востоке по мусульманским законам. / В. Гиргас. - СПб.: В печати В. Головина, 1865. – 107 с.
5. Дворкин А.Л. Очерки по истории Вселенской Православной Церкви. / А. Л. Дворкин. - Курс лекций. Нижний Новгород: Издательство Братства во имя св. князя Александра Невского, 2005. – 340 с.
6. Ибн Аби 'Усайбий' а. Уйун ал-ахбар фи табакаг аль-агибба'. / Ибн Аби 'Усайбий' а. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа до книги: <http://www.alwaraq.net>.
7. Панченко К. А. Коста ибн Лука (830–912) и его место в арабо-христианской историографии. / К. А. Панченко. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа к статье:
8. Пигулевская Н.В. Культура сирийцев в средние века. / Н.В. Пигулевская. – М.: Наука, 1979. – 249 с.
9. Поснов Э. М. История христианской церкви. / Э. М. Поснов. - Holy Trinity Orthodox School, 2002. – 340 с.
10. Сорокина Т. С. История медицины. / Т. С. Сорокина. – Т. 1. – М.: Академия, 2009. – 560 с.
11. Тер-Гевондян А.Н. Армения и Арабский халифат. / А.Н. Тер-Гевондян. - Ереван: АН Армянской ССР, 1977. – 326 с.
12. Ibn al-Qifti's. Ta'rih al-Hukama'. / Ibn al-Qifti's . - Auf Grand der Vorarbeiten Aug. Miller's hrsg. Von J.Lippert, 1903. – 525 p.
13. Robson J. Christ in islam. - London: Religion, 1999. – 162 p.
14. Triton A. The Caliphs and their non-Muslim subjects. – London, 1930.

